

A MAGYAR NYELV HALÁLA (A PARLAMENTBEN, 2001-BEN ÉS 2011-BEN)¹

KONTRA MIKLÓS – CSERESNYÉSI LÁSZLÓ

The death of Hungarian (in the Hungarian Parliament in 2001 and 2011)

In 2001 the Hungarian Parliament passed a law which made the use of Hungarian (in addition to the original foreign-language texts) mandatory in commercial ads, shop signs, and some other texts of public interest. During parliamentary debates a number of arguments were made about the likely death of Hungarian if the law should not be passed and enforced. In the first part of the paper, Kontra analyzes the death-of-Hungarian arguments used by politicians and some language purists. He also demonstrates that the 2001 law has been absolutely toothless or inefficient, as was predicted by some linguists who criticized the draft of the law. A decade later, in 2011, the Hungarian government decided to write a new constitution for the Republic of Hungary, and a proposal was made by the President of Hungary to include a statement in the new constitution about the importance of Hungarian in Hungary and the need to save and foster the language. In the second part of the paper, Cseresnyési analyzes three wide-spread purist myths on which the drive to include Hungarian in the constitution is based, he contrasts them with what sociolinguists know about languages and nations, and demonstrates how flat-earth linguistic ideology is promoted not only by politicians and language purists, but also some linguist members of the Hungarian Academy of Sciences.

1. A 2001. évi nyelvtörvény kontextusa

A magyar Országgyűlésben 2001. novemberében elfogadták a 2001. évi XCVI. törvényt a gazdasági reklámok és az üzletfeliratok, továbbá egyes közérdekű közlemények magyar nyelvű közzétételéről. A törvény elfogadása előtt s utána is, komoly sajtóvita zajlott annak ésszerűségéről s várható hatásairól (lásd Kis Tamás honlapját: <http://dragon.unideb.hu/~tkis/>).

Négy évvel korábban, amikor magyar nyelvvelőzők hasonló nyelvvédő törvény mellett kardoskodtak, szintén volt egy terjedelmes sajtóvita (lásd Nyilatkozat, Grétsy 1997, Hajdú 1997, stb.), amelyről később kiváló nyelvészeti elemzést is készített Veres (1999).

2001. augusztus 29-én az Országgyűlés oktatási és tudományos bizottsága vitatta meg a törvény tervezetét, erre a vitára meghívták Deme Lászlót és Balázs Gézát is, szakértőként. A bizottsági ülés jegyzőkönyvét elolvasta a szociológus Tamás Pál (2001a) is, aki Demét megkritizálta. Deme (2001) Tamásnak írt válaszában az MTA Nyelvtudományi Intézetének leszólására is alkalmat talált, ennek gondolati magva az a már a bizottsági ülésen is hangoztatott véleménye volt, hogy az MTA Nyelvtudományi Intézete nem olyan intézmény, amelynek tagjai ismerik „vizsgálódásuk tárgyának, a magyar nyelvnek történetét és belső rendszerét”, és ha az Intézetre bízzák annak eldöntését, hogy mi tekintendő a magyarban „meghonosodott idegen nyelvű kifejezésnek”, s mi nem, akkor az Intézet ezt a feladatot el fogja szabotálni. Kiefer (2001) válaszában egyebek mellett azt írta, hogy „A Nyelvtudományi Intézet nem kíván vállalkozni tudományosan eldönthetetlen kérdések eldöntésére.” Vagyis annak eldöntésére, hogy mi tekinthető meghonosodott idegen nyelvű kifejezésnek a magyarban. Erről a kérdéstről Bárczi (1958: 45) óta tudni lehet, hogy megválaszolhatatlan, de ezt a tudásukat (melynek meglétét nincs bizonyítékom tagadni) Deme és Balázs nem osztották meg a törvényt előkészítő politikusokkal.

---

¹ E cikk 1–4. szakaszát Kontra Miklós írta, aki 1985-től 2010. december 31-ig az MTA Nyelvtudományi Intézetében a szociolingvisztikai (élfőnyelvi) kutatások vezetője volt, ezért az első négy szakaszban taglalt eseményeket belülről ismeri. Az 5. szakaszt Cseresnyési László írta. Lásd még a 3. szakasz végén *** után olvasható néhány sort.

A törvény elfogadásának kontextusához mindenképp hozzátartozik az is, hogy nyelvészek a *Népszabadság*, a *Heti Világgazdaság* és a *Magyar Narancs* hasábjain komoly kritikával illették a tervezetet (lásd Daniss 2001, Kis 2001, Nádasdy 2001), de kritikájuk lepergett a politikusokról. A magyar politikusok 2001-ben is jól illusztrálták azt a tételt, hogy nyelvi kérdésekben a tények nem számítanak.

2. A nyelvhalál mint örökzöld téma

Az elmúlt húsz évben komoly nyelvtudósok (pl. Krauss 1992, Skutnabb-Kangas 2000) írtak tanulmányokat, könyveket a Földön beszélt nyelvek gyors kipusztulásáról, kipusztításáról, a beszélt nyelvek sosem látott gyors haláláról. A magyar nem tartozik azok közé a nyelvek közé, amelyek halálát a 21. században hitelt érdemlő szakember megjósolná. Viszont a nem-szakemberek, tehát a „normális” emberek, akiknek nyelvtudományi szakismeretei olyanok, mint egy magyar buszsofőrre, akadémiai elnöké, bankárre vagy politikusé, gyakran temetik a magyar nyelvet. Ezekből a magyar nyelv halálát hirdető retorikai teljesítményekből adok itt egy kis mustrát.

Kezdem a sajtóból taláломra szemezgetett példákkal.

Egy enyhe példa:

„Az idő megy, és nem a nyelvészeknek dolgozik. Hogy e csatákból milyen állapotban kerül ki a magyar nyelv, s milyen jövő, milyen kulturális szerep vár rá, arról inkább csak sejtések vannak. Elég rosszak.”

(Hanthy 2010)

Egy nyelvművelő, Grétsy László (1997) „Levélféle Hajdú Péter akadémikushoz” című írásában azt találta írni, hogy

„[...] ha a magyar nyelvet nem is fenyegeti a kihalás veszélye, ha sok olyan elveket hirdető, olyan szemléletű ember él vagy fog élni ebben az országban, mint amilyen elveket és szemléletet a nyilatkozat² tükröz – mondjuk néhány millió –, akkor már csakugyan veszély fenyegetné a nyelvet.”

A törvénytervezet országgyűlési vitájában a magyar nyelv halálát többen is emlegették. A megszámozott idézetek után saját parafrázisaim, kommentárjaim következnek.

(1) „Bízva abban, hogy a törvényjavaslat olyan magasztos célt fogalmaz meg, amely mindazok szívügye, akiknek fontos a magyar nyelv s vele a magyar nemzet megmaradása [...]” – Hende Csaba 220/52³

Parafrázis: Tehát a magyar nyelv és nemzet csak együtt maradhatnak meg. Ha veszélyben a nyelv, akkor veszélyben a nemzet is.

(2) „[...] hiszen ha a magyar tudományos nyelv kezd elsorvadni, kezd elhalni [...]” – Ughy Attila 220/82

Kommentár: Kezd elhalni a magyar tudományos nyelv? Milyen tudományosan szalonképes vizsgálat mutatott erre rá?

(3) „»A nemzet nyelvében él.« – írta Déry Tibor. – Ha nem akarjuk, hogy kardjába dőljön, fegyelmezzük. Ne csak gazdaságunkat, de eszméletünket is.” – Csapody Miklós 220/96

Parafrázis: A magyar nemzetet fegyelmezni kell, mert különben kardjába dől.

² Az *Élet és Irodalom* 1997. május 9-i számában megjelent „Nyilatkozat”-ról van szó, ezt 39 nyelvészünk írta alá, többek közt három akadémikus is: Hajdú Péter, Kiefer Ferenc és Papp Ferenc.

³ A locus jelöléseket a továbbiakban is így adom meg. Ennek a feloldása: Hende Csaba, 220. ülésnap, 52. felszólalás.

(4) „Történelmünkben számos példa akad, amikor külső erők a magyar nyelv kiűzetésére törekedtek az európai elfogadott nyelvek családjából. Most az a veszély fenyeget, hogy ezt a nyelvi mérsárlást mi magunk végezzük el a gazdaság, a gazdagodás oltárán.” – Ivanics István 220/100 – 102

Parafrázis: Szükség van erre a törvényre, mert nélküle a magyar nemzet nyelvi önmérsárlást fog elkövetni.

(5) „Sajnos az anyanyelv ma szabad prédája mindenkinek, aki hozzáférkőzhet a nyomtatott és elektronikus sajtóhoz.” – Lezsák Sándor 220/110

Kommentár: Itt *expressis verbis* nincs szó nyelvhalálról, csupán az anyanyelvet veszélyeztetőkről szól az idézet. Ezt a kellemetlen helyzetet kétféleképp lehetne megoldani: (1) korlátozni kell, hogy ki írhat a nyomtatott és elektronikus sajtóban, vagy (2) bárki írhat a sajtóban, de biztosítani kell valamiképp a nyelvhelyesség érvényesülését. Az (1) megoldás nyilvánvalóan sértené az emberi jogokat, a (2) a nyelvhelyességi kontroll letéteményeseit juttatná kenyérhez – mindaddig, amíg a nyelvhelyesség érvényesítését jogszabály írja elő. (Ha az egy évtizeddel később köztársasági elnökké lett Schmitt Pál 2011-ben tett javaslata megvalósul [lásd alább], ez a helyzet létre is jöhet.)

(6) „A kétnyelvűség nem azonos az idegen nyelvek ismeretével, de azonos a nemzettudat feladása előtti utolsó fázissal, a nyelvcserével.” – Dr. Fazekas Sándor 220/ 118 – 122

Kommentár: Ha igaz az az állításunk, hogy szinte minden határon túli magyar kétnyelvű, akkor ők mind a nemzettudat feladásától szenvednek, és nyelvcserére vannak ítélve.

(7) „S ha abból indulunk ki, hogy nyelvében él a nemzet, akkor minden kis helyesírási hiba egy apró koporsószögnek számít.” – Zakó László 226/202

Kommentár: Ha minden kis helyesírási hiba egy apró koporsószögnek ver a nemzet testébe, akkor aggodalomra semmi okunk, bizodalomra viszont annál több. Ugyanis az a helyzet, hogy a magyar helyesírási szabályzatot úgy alakították ki, hogy vannak pontjai, amelyeket a felnőtt magyarországi lakosság 98%-a képtelen betartani (pl. egy írásbeli hibajavító feladatban az *utitársam* szót az országos reprezentatív mintának mindössze 2,4%-a javította a szabályos *útítársam*-ra, lásd Kontra szerk. 2003: 166).

A törvénytervezet bizottsági ülésén (lásd Jegyzőkönyv) dr. Dán János egyebek mellett ezt mondta:

„[...] az a globalizációs folyamat, amely megindult és amelyet nem tudunk megállítani, azt a veszélyt rejti magában, hogy hosszú évek vagy évszázadok távlatában a magyar nyelv sorsa esetleg megpecsételődhet.”

Parafrázis: Itt a megállíthatatlan globalizáció, e törvény nélkül nyelvünk sorsa megpecsételődhet, de a törvénnyel jogalkotóink megmentik nyelvünket (az örökkévalóságnak?).

3. A 2001. évi törvény hatása, 8 és fél év múltán

Nincs sok meglepődnievaló azon, hogy a törvény hatályba lépése után rövid néhány hónappal már volt nyelvművelő, aki kedvező hatásairól értesítette az újságolvasókat. Az sem meglepő viszont, hogy 2010-ben a *Vasárnapi Hírek* „Nem segített a hazai nyelvtörvény” című írásából az derült ki, hogy a törvény egyik spiritus rectora, Grétsy László szerint „bár a törvénynek hatálya van, igazi eredménye nincs.” Az *Index* hírportál 2010. január 5-én arról tudósított, hogy „Nyolc évvel a magyar nyelvtörvény hatályba lépése után nyilvánvaló, hogy a szabályozás nem volt sikeres, még a kétséges nyelvi eseteket vizsgáló, akadémiai nyelvészekből felállított testület tagjai szerint sem” (Munk 2010).

Talán az sem nevezhető a közlöni szándék megerősökölésének, ha megemlítem, hogy amikor a legújabb köztársasági elnök legfőbb vállalásaként említette „az édes anyanyelv

védelmét, melyet a világ egyre koptat”, akkor „anyanyelvünk kopását” készpénznek véve, szintén olyan kijelentést tett, ami a nyelvtörvény hatástalanságára utal (Csuha 2010).

Az *Index*-ben „akadémiai nyelvészekből felállított testület”-nek aposztrofált grémiumot Glatz Ferenc, az MTA akkori elnöke nevezte ki, 2002 februárjában. Elnöke: Kiefer Ferenc, titkára: Kenesei István, tagjai: Hunyady György, Kiss Jenő, Balázs Géza, Grétsy László és Görgey Gábor. A grémium neve: Nyelvhelyességi Tanácsadó Testület. Tagjai közül négyen rendelkeznek nyelvtudományi tudományos fokozattal (Kiefer, Kenesei, Kiss, Grétsy), hárman nem. A Testület elmúlt nyolc évi működését homály fedi, magam annyit tudok róla, amennyit Kiefer szóban közölt velem 2010. június 8-án: vagyis hogy 2008-ig összesen két szakvéleményt kértek tőlük, de 2009-ben már megszaporoztak a kérések, 2010-ben pedig az áprilisi választások óta heti 5 szakvéleményt készít a Testület elnöke. Olyan kérésekre válaszolnak, hogy például van-e meghonosodott szó a *Tavaszi Sale* reklámban, vagy pedig a magyarban meghonosodott idegen nyelvű kifejezés-e a következő:

Ilyen kérdéseket a Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság szokott írásban elküldeni a Budapest, VI. Benczúr u. 33. alatti Testületnek címezve – ezt a Hatóságot is az adófizetők tartják el. A Testület pedig akadémiai közfeladatként végzi társadalmilag hasznos (?) tevékenységét.

***

Eddig tartott Kontra Miklós beregszászi előadása a 16. Élőnyelvi Konferencián. A következő, 4. szakaszt néhány hónappal a konferencia után toldotta a szöveghez. 2010 decemberében Cseresnyési László benyújtott egy cikket közlésre az *Élet és Irodalom*-nak, ami azonban csak 2011. március 25-én jelent meg (Cseresnyési 2011, ez néhány apróbb részletben eltér az itteni eredeti változattól). Kontra és Cseresnyési még 2011 februárjában úgy határoztak, hogy az eredetileg egymástól függetlenül készített írásaikat együtt közlik a beregszászi konferencia kötetében. Az 5. szakaszt Cseresnyési László írta.

4. Utóirat

A 2001. évi törvényt megelőző vitákban a magyar nyelv halála mint elkerülendő veszély elő-előfordulgatott, de ami 2010 őszén nem sokkal a beregszászi konferencia után történt, az külön tanulmányokat érdemel(ne). Történt, hogy a magyar Köztársasági Elnöki Hivatal „JAVASLATOK A készülő új Alkotmány kodifikációs folyamatához” című iratot intézett „Az Alkotmány-előkészítő eseti bizottság elnöke részére”. Három sorral lejjebb ugyanez kötőjel nélkül, de két további nagybetűvel olvasható, így: „Alkotmány előkészítő Eseti Bizottság részére”. Az interneten publikált szövegben van egy „Javaslat a magyar nyelv alkotmányi szintű védelmével kapcsolatban” című rész is, a 17–19. oldalon. Ízelítőül idézek belőle néhány részt:

1) Sokak vélik úgy, hogy az új kommunikációs formák [pl. az elektronikus levelezés térhódítása, K.M.] valamilyen oknál fogva felmentést adnak az igényes és helyes fogalmazásmód, valamint a helyesírás szabályai alól. Ez a szemlélet a magyar nyelv halálos ítélete.”

2) Itt az ideje a megfontolt, szakmai alapokon nyugvó, de céltudatos és felvilágosult cselekvésnek, hogy ne kelljen szembenéznünk az anyanyelv visszafordíthatatlan hanyatlásával! Kiindulás lehet a nyelvünket ezidőtájt leginkább veszélyeztető jelenségek górcső alá vétele és lajstromozása annak érdekében, hogy megfelelő orvosságokkal leküzdhessük a bajt.

3) Anyanyelvünk érzelmrokonító forrasztékot részesít magyar és magyar között [...]

4) Különösen felelősségteljes szerep hárul a tömegtájékoztatási eszközök sokak által példaképpül vett szereplőire; nyelvhasználatukkal, általában: a magyar nyelvhez viszonyulásukkal sírásói, vagy megmentői lehetnek anyanyelvünknek.

5) Megfontolandó az alábbi, alaptörvényi szintű kinyilatkoztatás.

„A Magyar Köztársaság számára alapvető (nemzeti) érték a magyar nyelv. A Magyar Köztársaság minden rendelkezésére álló eszközzel támogatja/köteles támogatni a magyar nyelv ápolására és megóvására irányuló törekvéseket.”

„Az állam alapvető feladata a magyar nyelv óvása, ápolása és fejlesztése.”

Javaslom, hogy a preambulumban kapjon helyet az alábbi mondat: „a magyar nyelv nemzeti önazonosságunk és összetartozásunk legfőbb letéteményese.”

Ezt az iratot a Köztársasági Elnöki Hivatal Jogi, Alkotmányossági és Közigazgatási Hivatalvezetője küldte el a parlamentbe. A sajtóban azonnal csinos botrány kerekedett belőle (pl. Kovács 2010, Zsádon 2010), aminek következtében a Elnöki Hivatal elhatárolódott a javaslatától, megtette a szükséges intézkedéseket, majd később, 2010. november 23-án immár maga Schmitt Pál tett javaslatot, ez a jelen cikk írásakor (2011. február 8-án) is olvasható az interneten: http://www.parlament.hu/biz/aeb/info/kozt_elnok.pdf címen. Ebben a javaslatban a magyar nyelvről immár csupán hat sornyi szöveg olvasható, a magyar nyelv halála csak közvetve jön szóba: a javaslattevő európai kulturális bizottsági munkája során szembesült „a nemzeti nyelveket veszélyeztető irányzatokkal”, ezért szükségesnek tartja, hogy az alaptörvényben rögzítsék: „a magyar köznyelv és a tájnyelvi változatok óvása, ápolása, fejlesztése alapvető és elsődleges nemzeti érdek.”

5. Anyanyelvünk démonjai

*Mitől félne? Kezibe kard, / gonoszoknak odavág,
dírr-durr, odavág, / sose bántsák a hazát.
(Weöres Sándor: Megy az úton...)*

5.1. Nyelvet az alkotmányba?

Tulajdonképpen semmi meglepő nincs abban, hogy megértve az idők üzenetét, a köztársasági elnök úr intése nyomán, a magyar média nyelvvelvédelmi aktivistái, illetve egyes nyelvészek és honatyák immár elérkezettnek látják az időt, hogy helyre tegyék a magyar nyelvnek az elmúlt nyolc(van) évben úgymond elhanyagolt ügyét. Úgy gondolják, hogy Magyarországnak azon országok közt lenne a helye, amelyek nemzeti alaptörvénybe foglalták az államnyelv kitüntetett (illetve kizárólagos) jogi státusát és védelmét. Nem nevezhető e felfogás elleni érvnek az a tény, hogy a világ önálló államainak csupán mintegy tizedében létezik az államnyelv ún. „alkotmányos garanciája”. Ha ugyanis a magyar nyelvet tényleges veszély fenyegeti (és persze ha ezt a veszélyt az alkotmányba foglalt nyelvvelvédelmi paragrafussal el lehet hárítani), akkor önmagában véve semmi

jelentősége nem lenne annak, hogy Magyarország „statisztikai kisebbségbe” kerülne. Megszólalt az ügyben É. Kiss Katalin professzor, a mondattan kutatója is, az MTA tagja, aki támogatja az alkotmányos nyelvvédelem gondolatát.⁴ A televízió riporterének kérdésére É. Kiss Katalin többek közt a következőket mondta:

„Nemzetközi jogi védelemre volna szükség, szankciókra. Egyáltalán ezt a kérdést napirendre kellene tűzni és napirenden tartani. Valójában ezt úgy kellene elismerni, mint egy általános emberi szabadságjogot, ami mindenkinek kijár. Tehát az anyanyelv szabad megválasztásának, gyakorlásának és továbbadásának a jogát. Ezt például a vallás esetében már évszázadokkal előzőlt elértük, de a nyelv esetében még ez nem történt meg.”

Nem világos számomra, hogy mire utalt É. Kiss Katalin. A határon túli magyar kisebbségek nyelvi jogairól nagyon is fontos beszélni, de ezt nyilván nem a Magyar Köztársaság alkotmánya garantálhatja, hanem nemzetközi megállapodások. Az országhatáron belüli magyar nyelv „ápolása és védelme”, illetve az államnyelv státusának alkotmányos védelme természetesen más kérdés. Nem kell talán bizonygatnom, hogy senki nem akarja a magyar állampolgárokat arra kényszeríteni, hogy mondjuk franciául érintkezzenek a rendőrrel, szlovákul kérjenek marhapárizsit a boltban, és hogy nemzeti ünnepeken németül szavaltassák az erre predesztinált apró fiúgyermekkel Kölcsey Hymnusát, Vörösmarty Mahnruffját és Petőfi Nationalliedjét. Mi is fenyegeti akkor a magyar nyelv státusát Magyarországon? Én azt hiszem, hogy semmi, sőt még azt is gondolom, hogy a magyar nyelvalkotmányozási diskurzus egyszerű játék: érzelmi kiszülések és költői ejakulációk érdekes egyvelege.

Arra nehezen tudnék választ adni, hogy komoly nyelvészek miért vesznek részt ebben a játékban. Ráadásul az engedélyezett retorikai színezékek, és az ismert politikai törésvonalak miatt a dolog úgy fest, mintha a nyelvünket-az-alkotmányba gondolat hívei a haza és a nyelv ügyét szívükön viselő, rendes magyar emberek, a gondolat ellenzői pedig idegenszívűek lennének. Honatyáink nyilván tudni fogják a kötelességüket: ne gondolhassa senki azt, hogy őket hidegen hagyja nemzetünk és édes anyanyelvünk védelmének ügye. Bár nem remélhetem, hogy ez az írás esetleg meg tudná fordítani a nyelvünket-az-alkotmányba mozgalom sodrását, az alábbiakban mégis összefoglalnám, hogy mit tud mondani a dolgról a szociolingvisztika.

5.2. Nyelv, nemzet, mitológia

Sokak szerint egyes országokban, egyes történelmi helyzetekben a nyelv a nemzet politikai egységének a záloga volt, pontosabban: az emberek olykor maguk is azt képzeltek róla, hogy az. A nyelv „nemzetformáló erejét” példázná állítólag Izrael állam esete, amelynek a megalakulása idején (1948) a lakosság fele már héber anyanyelvűnek vallotta magát. A történelemben persze ellenpróba nincs: nem tudjuk, hány évvel hosszabbította volna végbe a zsidó nemzeti állam megformálása úgy, hogy a héber státusát nem teszik különlegessé, azaz például nem teremtik meg a héber tannyelvi többségű oktatást. (A héber tannyelvű oktatás megkezdésének évében, azaz 1888-ban a nyelvnek még csak egyetlen anyanyelvi beszélője volt: egy hatéves kisfiú.) Ha valaki azt próbálná igazolni, hogy a nemzeti egység szempontjából a nyelvi egységnek döntő jelentősége van, akkor mondjuk India, Kína, Indonézia, a Fülöp-szigetek kiáltó ellenpéldái mellett, meg kellene magyarázni a nyelvi sokféleség megmaradását számos politikailag egységes európai

⁴http://premier.mtv.hu/Hirek/2010/11/22/09/Kell_e_az_alaptorvenyben_vedeni_a_magyar_nyelvet_Pro_kontra.aspx

államban is, így például Olaszországban, ahol a több mint 60 millió olasz, azaz lombard („milánói”), piemonti („torinói”), venét („velencei”), nápolyi-kalábriai, szárd stb. anyanyelvű beszélők számára a sztenderd (toszkán) olasz csak második nyelv – Itália lakosságának feléről van szó. Vagy gondoljunk csak a független norvég nemzetállam újjáalakulására: ma a norvégok mintegy 80%-a nem a „tősgyökeres” norvég nynorsk beszélője, hanem a dánosan urbánus, velejéig „nemzetietlen” bokmálé.

A tények tehát nem igazolják azt az első látásra logikusnak tűnő vélekedést, hogy az egységes nemzeti nyelv a haza egységének záloga. Ezért aztán – függetlenül attól, hogy egy ilyen vállalkozás gyakorlati képtelenség is –, nem lehet jelentősége annak sem, hogy egy-egy nyelv nemzeti, vagy (mint a magyar esetében) határon túli változatait uniformizálni (vagy akár csak egyszerűen megregulálni) próbálják az „egyközpontúságunk – egységünk záloga” magasztos elve alapján. Mint tudjuk, a köztársasági elnök úr véleménye más: „a magyar köznyelv nemzeti összetartozásunk elsődleges kifejezője”.⁵ Tisztelem a köztársasági elnök úr véleményét, de úgy gondolom, hogy kár lenne, ha a nyelv és nemzet egységének a mitológiája befészkelné magát valahogy a gondolkodó magyarok koponyájába.

5.3. Nyelvünk egy újabb nekrológiáról

Nem értem, hogy mire gondolt É. Kiss Katalin akadémikus, amikor azzal érvelt, hogy a világ nyelvei fogynak, nagy részük néhány évtizeden belül el fog tűnni: „Most kb. 6-7000 nyelvet beszélnek a világon, és egy lipcsei antropológiai nyelvészeti intézet kutatásai előrejelzése szerint ezeknek a 90%-a el fog tűnni a század végére.”

A dolog megértéséhez bizonyos adatokat kell ismerni. Az emberiség fele a világ tíz nagy nyelvének valamelyikét beszéli anyanyelvként, míg a világ nyelveinek mintegy negyede ezernél kevesebb beszélővel rendelkezik. A világon csak mintegy félszáz nyelvnek – köztük a magyarnak! – van tízmilliónál több beszélője, de még ezeknek a nyelveknek a zöme is zsugorodik (az évi zsugorodás mértéke egyes nyelvek esetében tízezres nagyságrendű). Hosszú távon ez valóban járhat a nyelv eltűnésével, de a dolog léptéke (számoljunk utána!) évszázadokban mérhető, és természetesen semmit nem tudunk azokról a tényezőkről és hatásokról, amelyek az elkövetkező évszázadokban működni fognak – feltéve persze, hogy lesznek egyáltalán következő évszázadok.

Az SIL International (Dallas, Texas) nemzetközi felmérései⁶ azt mutatják, hogy a globális *zsugorodás* tendenciája az elmúlt néhány évtizedben a világ nyelveinek mintegy 70–80%-át érintette: többek között a magyar nyelvet is. Ez a folyamat lényegileg eltérő jelenség a világ nyelveinek talán negyedét érintő *szétforgácsolódás* jelenségétől. Éppen azért használom most a „zsugorodás”, illetve a „szétforgácsolódás” kifejezéseket, hogy világos legyen: nem egyszerűen a beszélők fogyásának különböző fázisairól van szó. A tapasztalat azt mutatja, hogy a nyelvek akkor kerülnek végveszélybe, amikor megtörik a mindennapi élet színtereinek nyelvi hálózatrendszer, töredékessé válik a nyelvhasználat köre: azaz bizonyos fontos tevékenységek már csak egy másik, idegen nyelven lehetségesek. A nyelvet beszélő közösség nagysága valóban nem mellékes, de a szakirodalom ismer olyan alig 300 beszélővel rendelkező nyelvet, amely koherens nyelvhasz-

⁵ Idézet az Alkotmány-előkészítő Bizottsághoz intézett 2010. november 23-i köztársasági elnöki levélből (4 oldal, http://www.parlament.hu/biz/aeb/info/kozt_elnok.pdf). Az elnöki javaslat teljes szövege 34 oldalas. Ebben szerepel az a hamar (és méltán) híressé vált megfogalmazás, miszerint: Anyanyelvünk érzelm-rokonító forrasztékot létesít magyar és magyar között, éljenek bármely pontján a világnak. http://www.es.hu/files/Boritok/kozt_elnok.pdf.

⁶ Az utolsó (16., 2009) felmérés adatai megtekinthetők az interneten: <http://www.ethnologue.com/>.

nálatti hálózatot alkot, az emberek életének döntő része ezen a közösségen belül zajlik. Ugyanakkor ismerünk olyan majdnem 1500 fős nyelvet, amelyre ez nem áll, és a nyelvnek a következő generációra való hagyományozása is részleges, töredékes.

Zavarba jönnek, ha most megkérdeznék tőlem, hogy mi köze mindennek a magyar nyelv dolgához. Őszintén szólva magam is úgy gondolom, hogy semmi. A magyar nyelv esetében a nyelvhasználati színterek hálózatrendszere sértetlen, a nyelv továbbadása folyamatos stb. Nem állítható tehát, hogy a magyar nyelv „veszélyeztetett” lenne. A közeli nemzethalál víziója, a pánikkeltéssel való játszadozás persze fontos lehet egy szélsőséges politikai párt tagjai és ideológiai fogyasztóközönsége számára, a nyelvésztől azonban elvárható, hogy ismerje a tényeket, és felelősséggel nyilatkozzon. A tény pedig adott esetben az, hogy nem lehet egy kalap alá venni a globális demográfiai zsugorodás által érintett mintegy 4000 (!) nyelv, illetve a kihalás által többé-kevésbé közvetlenül veszélyeztetett nyelvek esetét.

5.4. Nyelvvédelmünk alapjai

Remélem, hogy sikerült érthetően kifejtennem, hogy a magyar nyelv esetében a „kihalás” csupán egy sci-fi író regényében, vagy egy futurológus lázálmaiban tűnhet valószínűnek. A magyar nyelv „védelme” és „státusának alkotmányos garanciája” tehát nem valami ilyesmire, hanem a jelenlegi állapot úgymond „negatív irányba való változására, torzulására” utal. Ennek a lehetőségnek az irracionális málta már talán kevésbé kézenfekvő. Hosszú idő óta létezik ugyanis az európai kultúrában olyan vélekedés, amely szerint a nyelvek őseredeti, „tisztá” állapotának a megváltozása bizonyos értelemben egy nyelv kihalásához hasonlítható kulturális veszteség. Ez a purista nyelvvédői-nyelvművelői gondolat három, valójában igen együgyű mítoszon alapul.

Az első ezek közül a *nyelvromlás* mítosza. Babits szerint például a *mondá, kérdé* típusú igealakok kihalása a magyar nyelv nagy vesztesége (*Nyugat* 1935/2, *Könyvről könyvre*): „Ez a szegényedés az irodalom bűne. ... A félmúltat mi írók öltük meg; az én generációm még segített ebben a gyilkosságban.” A nyelvművelők ma is erőteljesen támogatják a konzervatív nyelvi formák megőrzését (pl. *A pénz végett jöttünk* úgymond „szebb”, „választékosabb” és „helyesebb”, mint *A pénz miatt jöttünk*). A nyelvész azonban nem ismeri a „nyelvi aranykor” fogalmát, és értelmetlennek ítéli az olyasféle kijelentéseket, mint „Arany János korában még tudtak az emberek magyarul”, illetve „Ez a Shakespeare még hogy tudott angolul!” Egyesek nyelvi érzékenységét sértik az elmúlt években keletkezett szavak és nyelvi formulák, vagy a múltban alig hallott, ma viszont tipikus nyelvi megoldások, vö. pl. *Nem mondd!*?, az egykor tipikusabb *Na, ne mondd!* helyett stb. Minden számunkra szokatlan neologizmus „idegesítő” lehet: én például felszisszenek, ha valaki mondjuk a *sikeresen kommunikálja* kifejezést használja. Viszont nem lehetetlen, hogy gyorsan megszokom, és már ebben az írásban (mondjuk a következő bekezdés vége felé) használni is fogom.

A purizmus második pillére a *nyelvi fajtisztaság* mítosza. Szinte minden nyelv (így a magyar is) nagy mennyiségű meghonosodott jövevényszót, illetve más nyelvekből átvett szerkezetet tartalmaz. A nyelvészek ezzel a ténnyel már megbékéltek valahogy (vö. angol *they sort of made peace with this fact*), viszont egy nyelvművelő írásban azt olvasom, hogy például a *Túl nagy neki a kabát* idegen nyelvi mintát tükröz, a „helyes”, „magyaros” forma a *Nagy neki a kabát* lenne. Én erről a szerkezetről nem tudom, hogy idegen eredetű-e, de azt kétkélek, hogy „idegenszerű” lenne. Az idegenség kósza érzete persze olykor feltolulhat bennünk: számomra például idegen a bolti eladók *Segíthetek?* fordulata. Magyarosítsuk talán Makk Károly klasszikus filmjének „idegenül csengő” címét? *Ház a sziklák alatt* – nyelvhelyesen: *A sziklák alatt lévő ház*. Tősgyökeresítsük a *Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre* szerkezetet (nyelvhelyesen: *Két zongorára és*

ütőhangszerekre frott szonáta)? Ami az úgymond „nyelvünk testén élőködő, szavaink életerejét elszívó” idegen szavakat illeti, ezekről a nyelvészek már rég tudják, hogy nem különböztethetők meg a „nyelvünket gazdagító” jövevényszavaktól. Mindnyájunknak van ezzel kapcsolatban valamiféle intuíciója, de nincs kritérium, melynek alapján kimondható, hogy mondjuk a *déjà vu* már jövevényszó, vagy még csak idegen szó, tehát hivatalból üldözendő, esetleg helyben felkoncolandó. A mai, áramvonalasított nyelvművelők persze csupán a „felesleges” idegen szavak ellen emelik fel a szavukat, de arra nézve nem adnak a pórnak bölcs útmutatást, hogy miként lehet „felesleges” az a szó, amit valakik használnak. Ha valaki persze elég hangosan ágál a „káros idegen hatás” ellen, akkor ezzel általában sikeresen kommunikálja azt, hogy ő maga őrző szemét a nemzet anyanyelvén tartó hazafi. Egyébként sejteni vélem, hogy bármit is mond majd ki az alkotmány, ha az emberek úgy érzik, hogy valami számukra fontos, akkor használni fogják, ha meg úgy vélik, hogy furcsa, idegen és természetellenes, akkor nem. Ez igen egyszerűnek tűnik. Talán azért, mert az is.

A harmadik purista babona a *nyelvi logika* mítosza. A nyelvművelők (akiknek egy része egyetemi nyelvészeti képzésben részesült) a nyelvi szerkezet úgymond „mélyebb” ismeretével rendelkező személyeknek vélelmezik magukat, és a tudós magas piedesztáljáról (helyesen: oszlopszékéről) ítélkezve minősítenek egyes szavakat és formákat „helyesnek” és „logikusnak”, másokat pedig „hibásnak” és „illogikusnak”. Egy nyelvben persze nincs a nyelvhasználatról, azaz a nyelvszokástól független logika. A mai sztenderd angolban például nincs ún. „kettős tagadás”, vö. *You know nothing ~ You don't know anything* ‘Semmit nem tudsz’, de a hagyományos, a középkori angolban szokásos, „kettős tagadásos” forma (vö. *You don't know nothing*) ma a nyelv alacsony presztízsű rétegéhez tartozik: nem minősül párbajképesnek. Nem tudom, logikusabb lenne-e, ha magyarul így beszélnék: *Te semmit tudsz!* Lehet-e „logikai alapon” döntünk olyan formák között, mint *Jaj, szalontüdő... De rég nem ettem!* ~ *De rég ettem!* Vagy: magyarul a *Csak ez nincs* és a *Csak ez van* mondatok jelentése eltérő, japánul viszont egyszerűen a ‘csak’ jelentésű szó megválasztásától (*shika* vagy *dake*) függ a tagadó (*nai*), illetve állító (*desu*) igealak használata, vö. *Sore shika nai ~ Sore dake desu* ‘Csak ez van’. Persze, van a nyelveknek számos izgalmas, általános törvényszerűsége (azaz „logikája”), de ezt nem lehet könnyedén fillérekre, pennykre, netán centime-okra váltani. Talán érdemes még egy példát hozni. Nem sokat tud a nyelvről és a nyelvekről az, aki „terpeszkedő”-nek, „felesleges szószaporítás”-nak („tautológiá”-nak) minősít olyan szókapcsolatokat, mint pl. *kaotikus összevisszaság, messzi távol, érdekes kuriózum, felesleges szószaporítás, valós tény*. Nem véletlen, hogy ilyen nyomatékosító kifejezések tömegesen léteznek a nyelvekben (vö. pl. angol *chaotic disorder*).

A nyelvész egyszerűen megfigyeli a nyelvet, folyamatosan követi, hogy miként változik a mérvadónak tekinthető, magas presztízsű, kifinomult stb. nyelvhasználat. Ezt a sztenderd nyelvváltozatot nem mindenki ismeri egyformán jól, ezért értelmes és jó dolog, hogy tanácsot osszon a megannyi cseperedő gyermeknek és faragatlan pórnak az, aki jobban ismeri a szép, elegáns magyar beszéd és írás szabályait. Nem hiszem azonban, hogy én jogosult lennék tanácsokat osztogatni, csak azért, mert a fiókom mélyén mindenféle nyelvészeti képzettséget igazoló papírok lapulnak. Magam is megfélemlített ember vagyok. Szívem szerint ugyanis nem írnám hosszú „í”-vel a *presztízs* szót, viszont hosszú „ó”-t szeretnék írni a *Tokió* első szótagjában is, annak ellenére, hogy annak idején egy illetékes úgy döntött, hogy erre a magyar ember nem jogosult (a japán kiejtés „tókjó” – és mindig az is volt). Mi garantálja, hogy egy ún. „nyelvész” jobban tudja, mi a „jó magyarság”, mint mondjuk egy pécsi fuvolaművész? Valóban megérett az idő arra, hogy még az alkotmány is szentesítse azoknak a „nyelvészek”-nek (értsd: önjelölt nyelv-

védőknek) az arroganciáját, akik bizonyos nyelvi formákat „magyartalan” és „hibás” alakként bélyegeznek meg, önmagukat pedig fontos és nélkülözhetetlen „tudós”-nak tüntetik fel?

A feltörekvő középosztály mindig és mindenütt hajlamos volt arra, hogy támogassa a nyelvvédő-nyelvművelő mozgalmakat, hiszen ezzel önmaga is kicsit mintegy az Erő résztulajdonosává, az élcsapat részévé vált (persze csak afféle kulturális alapon). Ez a Horthy-korszak vagy a Kádár-korszak Magyarországon sem volt másként, mint más európai országokban. A dolog azonban most látszik elnyerni a kedves írók által hivatkozott „vajszínű árnyalat”-ot. Valószínű ugyanis, hogy a honi politika nemzeti és polgári szélirányát, valamint a magyar politikusok nyelvi műveletlenségét kihasználva, az MTA egyes tagjainak segédletével, egy évtized után hazánkban ismét jogi támogatáshoz jut a provinciális, együgyű, minden tudományos értéket nélkülöző nyelvvédelem.

Utóhang

A *Magyar Nemzet* 2011. június 4-én (tehát közel fél évvel Cseresnyési márciusban megjelent írásának elkészülte után) a 4. oldalon a következőkről tudósított:

„**A MAGYAR NYELV NAPJA.** A magyar nyelv napjává nyilvánítaná november 13-át a nemzeti erőforrás miniszter határozati javaslatában. *Réthelyi Miklós* előterjesztését azzal indokolta, hogy így a parlament kifejezheti megbecsülését a nemzet fejlődését és hagyományainak őrzését egyaránt szolgáló magyar nyelv iránt. Az emlékezés időpontjául azért választották e napot, mert 1844-ben ekkor fogadták el a magyar nyelvet hivatalossá tevő törvényt. Az Országgyűlés a javaslat szerint felkérné a kormányt, vizsgálja meg a nemzeti nyelv jelenlegi helyzetét, és készítsen elő intézkedési tervet értékeinek védelmében, továbbfejlesztése és népszerűsítése céljából. Ez utóbbiról 2012. június 30-ig kellene tájékoztatást adnia a parlamentnek. (MTI)”

Irodalom

- Bárczi Géza 1958. *A magyar szókincs eredete*. Második, bővített kiadás. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Cseresnyési László 2011. Anyanyelvünk démonjai. In: *Élet és Irodalom* 2011. március 25., 13. lap.
- Csuhaj Ildikó 2010. Schmitt Pál: „Minden háztető fontos” In: *Népszabadság* 2010. augusztus 7., 2. lap.
- Daniss Győző 2001. Kétfoldos nyelvvédelem. Az Országgyűlés fog dönteni a T/4899. számú törvényjavaslatról. In: *Népszabadság* 2001. október 6., 26–27. lap.
- Deme László 2001. Igekötd-átértékelődés. In: *Népszabadság* 2001. november 21., 18. lap.
- Grétsy László 1997. Levélféle Hajdú Péter akadémikushoz. In: *Élet és Irodalom* 1997. május 16., 6. lap.
- Hajdú Péter 1997. Felelet a mondatra. In: *Élet és Irodalom* 1997. május 24., 2. lap.
- Hanthy Kinga 2010. Ütközőzónák: Jelentések a magyar nyelvről. In: *Magyar Nemzet* 2010. augusztus 7., 24. lap.
- Jegyzőkönyv az Országgyűlés oktatási és tudományos bizottságának 2001. augusztus 29-én, szerdán, 13 órai kezdettel a Képviselői Irodaház V. emelet 532-535. számú üléstermében megtartott üléséről.
- Kiefer Ferenc 2001. Nyelv és tudomány. In: *Népszabadság* 2001. november 30., 20. lap.
- Kis Tamás 2001. Kinek kell nyelvtörvény? In: *Heti Világgazdaság* 2001. november 17., 61. lap.
- Kis Tamás A nyelvművelés kártékonyaságáról és ármánykodásáról. <http://dragon.unideb.hu/~tkis/> (2010. augusztus 28.)
- Kontra Miklós szerk., 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kovács Zoltán 2010. Hivatali javaslatok. In: *Élet és Irodalom* 2010. november 12., 1. lap.
- Krauss, Michael 1992. The world's languages in crisis. In: *Language* 68: 4–10.
- Munk Veronika 2010. Nem jött be a magyar nyelvtörvény. In: *Index.hu* 2010. január 5.
- Nádasdy Ádám 2001. Rechtsre perdül. Gondolatok a reklámanyelv-törvény tervezetéről. In: *Magyar Narancs* 2001. szeptember 27., 42–43. lap.

- Nem segített a hazai nyelvtörvény. Grétsy László: hatályos ugyan, de nincs igazi eredménye. In: *Vasárnapi Hírek* 2010. február 28., 1. és 5. lap.
- Nyilatkozat. In: *Élet és Irodalom* 1997. május 9., 4. lap.
- Skutnabb-Kangas, Tove 2000. *Linguistic genocide in education – or worldwide diversity and human rights?* Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum.
- Tamás Pál 2001a. Fosztóképző. In: *Népszabadság* 2001. október 31., 18. lap.
- Tamás Pál 2001b. Régi norma. In: *Népszabadság* 2001. november 26., 18. lap.
- Veres Rózsa 1999. *Az érvelés technikái az 1997-es nyelvészeti vitában.* Szakdolgozat, JGYTF Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék. (Kis Tamás honlapján, 2010. augusztus 28.)
- Zsardon Béla 2010. A magyar nyelv halálos ítélete. http://index.hu/kultur/korrektor/2010/11/11/a_magyar_nyelv_halalos_itelete/

NYELVI MÍTOSZOK, IDEOLÓGIÁK,
NYELVPOLITIKA ÉS NYELVI EMBERI JOGOK
KÖZÉP-EURÓPÁBAN ELMÉLETBEN ÉS
GYAKORLATBAN

A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai

Szerkesztette:

HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA, KARMACSI ZOLTÁN, MÁRKU ANITA

TINTA KÖNYVKIADÓ
II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA
HODINKA ANTAL INTÉZETE

BUDAPEST – BEREKSZÁSZ, 2011